

אנו הספרים היהודי

בשלהי המאה ה־19 הוכנסו לארגזי עץ משומשים רבות כתבי קודש וחול שנמצאו בחדר הגניזה של בית הכנסת "בן עזרא" בקהיר. רובם מוחזקים מאז בספרייה המלכותית של אוניברסיטת קיימברידג'. במלאת מאה שנים למותו של החוקר שהעביר את הגניזה ממצרים לבריטניה, הצצה נדירה אל המקום שבו אפשר למשש טיוטה שכתב הרמב"ם, לקרוא איגרת ששלח רבי יהודה הלוי ולהתרגש מחוברת עבודה של ילדים רכים בת אלף שנים

חגי סגל

צילום מתוך תר. באדינות ספריית האוניברסיטה בקיימברידג'

מוגנים לאלף שנים נוספות לפחות. ד"ר משה לביא מעיין בכתבי הגניזה העטופים

ארון הספרים היהודי

איזיק ניוטון ישב או שכב מה אוניברסיטת קיימברידג'

ואנחנו התרשמנו עמוקות מהדוגמית של חקר גניזת קודר. הופתענו לשמוע שלמרות השנים הרבות שחלפו מאז חשיפתה, היא עדיין נחקרת במרץ. לביא, מרצה לתלמוד ומדריך בחוג לתולדות ישראל, סיפר לנו על המרכז החדש לחקר הגניזה שהקים באוניברסיטה, יחד עם פרופ' אפרים לב. בהמשך הקיץ יצא למסע בן חודשיים בספריית קיימברידג', ואני הצטרפתי אליו לארבעה ימים. בספרייה הבריטית העצומה שעל גדות הנהר קאם קיבלתי הודמנות הצצה של פעם בחיים, חוששני, לגניזת הגניזה.

דובר הקולג' שבו התארחת נשם לרווחה כשהבדתי כי לא אציג לו שאלות על פליטיקה. בימים עתהי דרשות אלו קל להפוך ביקור של עיתונאי ישראלי באוניברסיטה בריטית לסירוף תלאות נפשיות על רקע לאומי, אבל החלטתי מראש להרחיק את העניין הכאוב הזה. בביקור עצמו גיליתי שקיימברידג' היא דווקא קמפוס טוב ליהודים. לביא מסתובב בקביעות כשכיפה לראשו, וגם אני לא המרת אתה בכובע בעת שהותי הקצרה במקום. איש לא הציק לי בגללה. פה ושם האירו לי פנים בוכתה.

רב הסטודנטים ישראל מליכאל, תושב תקוע שנקרא הנה לשליחות חינוכית ממושכת, חיזה באחוזני את דעתו שללומדים בקיימברידג' אין זמן לפליטיקה או להפגנות נגד ישראל. הדייטות האקדמיות נוסקות לשמיים, שכן הלימוד גבוה מאוד, ועל פי התקנון אסור לסטודנטים לעבור. זהו אכן הסבר נאה, אבל ההשערה הפרטית הבלתיאקדמית שלי אמרת שגם לגניזה יש השפעה ממתנת: כיצד אפשר לכעוס על מדינת היהודים, במקום שבו מאוחסן חלק ראוי של אחד מאוצרות הרוח היהודיים העשירים ביותר?

כל יהודי שחוד ספר, או אפילו שחוד עיתון גרידא, אמור להכיר את הסיפור שהתחיל לפני 990 שנה בפוסטאט, קודר העתיקה. עדת ארץ ישראל הנכה שם בשנת 1025 את המבנה החדש של בית הכנסת שלה, "בן עזרא". בעזרת הנשים הקצרה חדר נטול תקרה, בנובה שתי קומות, לגניזת כתבי קודש בלויים. בדרך כלל נהוג לרוקן את תכולת הגניזות ולהביאה לקבורה, אך הגנאים כבן עזרא והרשלו או לא ראו בכך צורך. במשך 850 שנה הצטבר שם חלק גדול מפרי עטם או נוצתם

בניגוד לנזירים הנוצרים, שהעתיקו את ספרי הקודש שלהם באופן ממוסד למען הדורות הבאים, היהודים העתיקו חיבורים לצורך שימוש מידי. רוב חומרי הגניזה הקהירית בלויים מרוב מגע ומישוש; הם הונחו בה רק אחרי שהתבלו או נקרעו. ספרי הקודש הגיעו אליה כשהם מפוררים לגיליונות, דפים דפים, או יותר נכון קרעי דפים

במורה לעברית. את התואר השני עשתה כבר בלימודי יהדות, "כי רציתי לחקור את התאולוגיה ואת ההיסטוריה שלכם מנקודת מבט יהודית. בחמש השנים האחרונות אני עושה פה רוקטוט על חיי המסחר בימי הביניים לפי מסמכי הגניזה. הכותרת דרשנית היא 'אחרים ערבים ויהודים כים הגדול'. אני אוטוסיידרית, ניגשת לזה ללא דעה קדומה".

נחש בתפקיד מאבטח

רוב המסמכים ש"ה חוקרת כתובים ערבית באותיות עבריות. היא קוראת את שתי השפות. לצורך זה התארס האישון הצטיירה גם בלטינית וביוונית עתיקה. אם נצדף לכך את הגרמנית, את הקוריאנית ואת האנגלית שלה, נקבל שבע שפות, אבל י"ה מרוותת בעונה רוחית ביטחון שהיא דוברת או מבינה עשר שפות. אני מתכוון בקנאה. מועדון חוקרי הגניזה הוא מגדל בבל, במובן הטוב של המונח.

את לביא עצמו פגשתי לראשונה בערב פסח, במסגרת ביקור מערכתני באוניברסיטת חיפה. ביקורי שכאלה הם סעודת רוגמיות ממבחר המטעמים המחוקקים של המוסר,

עדות חיה ממשרר גדול. מכתב של רבי יהודה הלוי לידו נפטרנו חלפון, שבו הוא מבקש את עזרתו בפידון שבניה יהודיה

דרש. כפי שיתברר להלן, מדובר בלשון המעטה. הגניזה הקהירית עתידה לפרנס עוד אינספור רוקטוטס. בשולחן סמוך יושבים גבר ואישה – ד"ר גרי רנדסבורג, חוקר תנ"ך מאוניברסיטת נירג'רסי, ורעייתו. הם כבני שישים, אני מעריך. הרעה קוראת באזני בעלה מתוך ספר תנ"ך מודרני, פסוק אחרי פסוק, והוא מושהו את מילותיה לכתב יד עתיק שמונת לפניו. אחד כך יסביר לי שהוא חוקר את הנוסח המרוקן של ספר שמואל. "שמואל א' או שמואל ב'?" אני שואל והוא מחייך, אבל בעצם זו שאלה הציריצינית. סל הדתמחיות האקדמיות סביב הגניזה עשיר להפליא. תחומי מחקר שונים ומשונים מסתעפים ממנה אליה. "כל הדרכים מובילות לקיימברידג'", אומר רנדסבורג עצמו.

לביא מפגיש אותי גם עם י"ה, צעירה כריזמטית ורוחה מאוד, שלצערי מעדיפה להישאר עולמת שם, אולי מטעמי קנאות לפרטיזנה ואולי בגלל רצון לשליטה על אופן החשיפה של פועלה האקדמי. עיניה מלוכסנות קמעוה. היא הצירקוריאנית, הציריצינית. לביא פגש אותה בכנס אקדמי בתחילת הקיץ, שם הרצתה על מכתבי נשים יהודיות בימי הביניים, כפי שנחשפה אליהם בגניזה, והראתה שהשיח בהם דומה מאוד לשיח הנשי כטויטר של ימינו. בניגוד למשתתפים אחרים בכנס, שחששו כי ההשוואה הזו אינה אקדמית ריה, לביא דווקא אוהב אותה. הוא ראה בה עוד הכחה לעושר של אוסף הגניזה, לפן הבינלאומי שלה ולחשיבותה העכשווית. על כוס קפה בקפיטריה מגוללת י"ה את המצית הביוגרפיה האקדמית שלה, שנפתחת בפקולטה לכלכלה באוניברסיטת ברלין. לפי בקשת חרחה היא הלכה ללמוד שם, אך כשהשתתפה גם בקורס ללימודי גנזות, התאהבה אינטלקטואלית

מ 31 הקולג'ים שמרכיבים את הקריה האקדמית העתיקה הזו, משרידי תפארתה של בריטניה האימפריאלית, שעת נסיעה מלונדון. מלומדים מכל קצווי תבל שמחים להתארח בה לצורכי מחקר. חלקם נשאבים אל מטמון הרוח היהודי שמוחזק בספרייה המלכותית כאן מאז שלהי המאה ה-19 – גניזת קודר הידועה. ד"ר משה לביא מוזכרדיעקב שלנו, חוקר גניזה מנוסה, מעריך שבין רבע ל-40 אחוז מהיושבים באלם הקריאה של כתבי היד העתיקים בקיימברידג' הם חוקרי גניזה כמותו. ויסאם גדיש (Wissem Gueddich), למשל, דוקטורנטית תוניסאית צעירה. מצוידת בוכיכת מגדלת היא רוכנת על שטרות עתיקים שהתגלו בגניזה. לפי בקשת לביא, מספרת לי גדיש את סיפורה – בקצהה ובלושה, כדי שלא להפריע את דממת המחקר של עמיתה בשולחנות הסמוכים. מתברר שכאשר הייתה בת 16, התנדעה לספריו של ההיסטוריון שלמה רב גויטיין, אחד מגיבורי סיפור הגניזה ומגדולי חוקריה. גויטיין הצית בוויסאם הצעירה חלום על חקר כתבי יד עתיקים. כשסיימה את לימודי התיכון נסעה לפריז ללמוד יהדות. "היה לי קשה מאוד עם האתניות העבריות", היא נוכרת.

בהמשך המסלול האקדמי התגלגלה לקיימברידג', ובשנים האחרונות היא נוכרת פה בקרעי שטרות ממוניים אשר מובאים אליה ממוסד כתבי היד, שערך דובר בו בהמשך. גם על גויטיין ידובר. גדיש ברקה ומצאה שהשטרות נוסחו כך שהיו תקפים בשתי מערכות משפט – יהודית ומוסלמית. "זו הייתה תקופה אודת לגמרי. יהודים, מוסלמים ונוצרים חיו בידו. חיי היומיום היו משותפים. לא היה גטו יהודי, כמו באירופה".

גדיש מאפשרת לי להציץ באחד השטרות שעליו היא שוקדת הקיץ. הוא מ-1490, שנתיים לפני גירוש ספרד, שטר משכנתא של מנשה בר אלעזר טט. בקטלוג הממוחשב של הגניזה הוענקו לו פירוש אחד, מוטעה לדעתה. "אני שמחה שנשאר לי מה לחקור", היא מצטחקת

חדר הגניזה היה בגובה שתי קומות, נטול תקרה. במשך 850 שנה הצטבר בו חלק גדול מפרי עטם או נוצתם של אנשי הקהילה. מצפונם לא הניח להם להשליך לאשפה מסמך שנכתב באותיות עבריות מרובעות, ולו גם מסמך חולין

ראשית קריאה, גרסת האלף הקודם. דפי עבודה ללימוד האלף"י ב"ת שהתגלו בגניזה